

Η Παλαίστρα της Αρχαίας Μεσσήνης

Πέτρος Θέμελης

Διευθυντής Ανασκαφών Αρχαίας Μεσσήνης

τ. Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας

Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας

Πανεπιστήμιο Κρήτης

pthemeles@gmail.com

Το πόσο σημαντική ήταν η αγωγή των νέων για τη δωρική μεσσηνιακή κοινωνία μαρτυρεί, εκτός των άλλων, το μεγαλειώδες πλήρες και ενιαίο αρχιτεκτονικό συγκρότημα Γυμνασίου-Σταδίου-Παλαίστρας, το οποίο φιλοξενούσε την *εφηβεία*. Η *εφηβεία* είχε αναδειχθεί σε δημοφιλή πολιτικό θεσμό σε κάθε πόλη, ο οποίος συγκέντρωνε τις αξίες της αγωγής των νέων. Αφορούσε στην εκπαίδευση εφήβων των ανώτερων κοινωνικών τάξεων της πρωτεύουσας Μεσσήνης, καθώς και πόλεων της μεσσηνιακής επικράτειας, όπως της Ασίνης (σημερινής Κορώνης), της Κορώνης (σημερινό Πεταλίδι), των Κολωνίδων, της Μεθώνης, της Πύλου, της Κυπαρισσίας, της Θουρίας.

Λέξεις ευρετηρίου

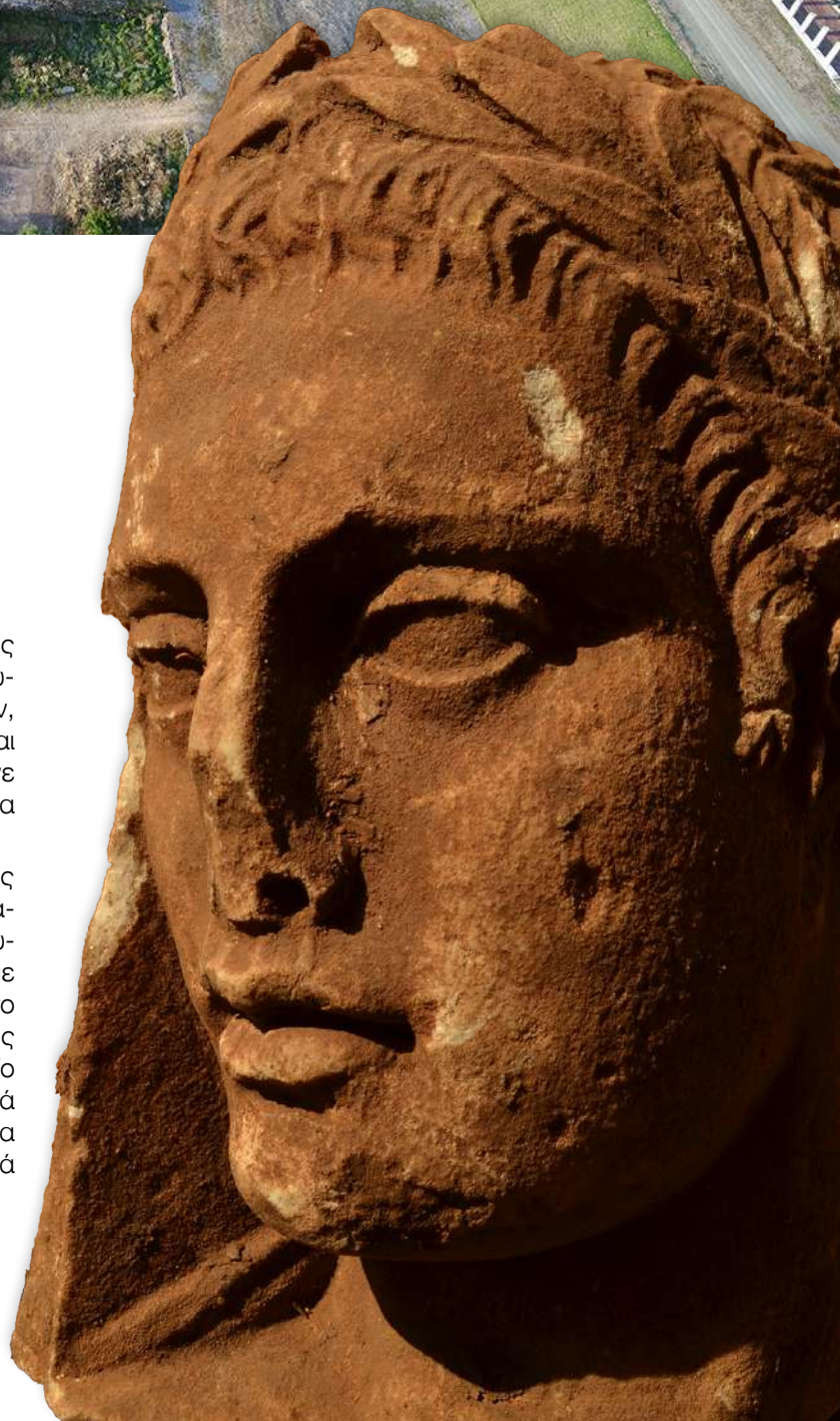
αλειπήριον
ακροστήριον
εφήβων
Γυμνάσιο
Κυναγίδας
Παλαίστρα
Στάδιο

1. Η αρχιτεκτονική ενότητα Γυμνασίου, Σταδίου και Παλαίστρας της αρχαίας Μεσσήνης (© φωτ.: Πέτρος Θέμελης).
Δεξιά: Λεπτομέρεια από το αποσπασματικά σωζόμενο επιτύμβιο ανάγλυφο της εικ. 12 (© φωτ.: Πέτρος Θέμελης).

Η λέξη *Γυμνάσιον* ήταν πιστεύω όρος δηλωτικός του συνόλου των χώρων φυσικής, στρατιωτικής και διανοητικής άσκησης και αγωγής παιδών, εφήβων αλλιώς αγένειων (από 17-20 ετών) και «νεωτέρων» (από 20-30 ετών), συμπεριελάμβανε δηλαδή ολόκληρη την αρχιτεκτονική ενότητα Γυμνασίου, Σταδίου και Παλαίστρας (εικ. 1).

Σε συνέχεια και σε επαφή με το νότιο πέρα της δυτικής στοάς του Γυμνασίου βρίσκεται η Παλαίστρα,¹ τετράγωνο περίστυλο οικοδόμημα δωρικού ρυθμού, πλευράς 23,90 X 23,90 μ., με δώδεκα κίονες σε κάθε πλευρά που ορίζουν το αίθριο με την *κονίστρα* για τα αγωνίσματα της πάλης, της πυγμής και του παγκρατίου (εικ. 2). Το περιστύλιο περιβάλλεται από ευρεία διπλή στοά που έφερε δίρριχτη στέγη, η μεσαία κιονοστοιχία της οποίας ήταν αρράβδωτη. Στη δυτική πλευρά

2. Η Παλαίστρα της αρχαίας Μεσσήνης, όπως αποκαταστάθηκε μετά τις πρόσφατες αναστηλωτικές εργασίες (© φωτ.: Πέτρος Θέμελης).

3. Η αύλακα απορροής των όμβριων της στέγης της Παλαίστρας (© φωτ.: Πέτρος Θέμελης).

της εσωτερικής αυλής της Παλαίστρας, όπου βρισκόταν η κονίστρα, αποκαλύφθηκαν τα θεμέλια ενός ορθογώνιου ναΐσκου με πλακοστρωμένο δάπεδο και αύλακα απορροής των ομβρίων της στέγης (εικ. 3). Στο μέσο του δαπέδου υπάρχει βάθρο αγάλματος που έφερε τον μαρμάρινο κορμό Ηρακλή Κυναγίδα, πάτρωνα των εφήβων κυνηγών.

Κατά μήκος της δυτικής πλευρά του περιστελίου της Παλαίστρας, σειρά πέντε ευρύχωρων δωματίων εξυπηρετούσε τις ανάγκες της εκπαίδευσης και της διαβίωσης των εφήβων. Από βορρά προς νότο απαντώνται τα εξής δωμάτια:

Αίθουσα λουτρού

Η ορθογώνια αίθουσα του λουτρού (διαστάσεων 14 X 7,20 μ.) διέθετε είκοσι δύο λουτήρες (εικ. 4), οι οποίοι γέμιζαν με υπερχειλίση από κρουνό ευρισκόμενο στη ΒΑ γωνία του τοίχου της αίθουσας. Η στέγη στηριζόταν σε τέσσερις δωρικούς κίονες, σε δεύτερη χρήση. Το πλακόστρωτο δάπεδο φέρει πυκνές αντιολισθητικές αυλακώσεις και έχει κλίση

4. Η ορθογώνια αίθουσα του λουτρού, με τους είκοσι δύο λουτήρες (© φωτ.: Πέτρος Θέμελης).

5. Αίθουσα λουτρού. Το πλακόστρωτο δάπεδο με τις πυκνές αντιολισθητικές αυλακώσεις (© φωτ.: Πέτρος Θέμελης).

προς τον αγωγό απορροής των υδάτων, ο οποίος περνά κάτω από το κατώφλι της ανατολικής εισόδου και καταλήγει στην αύλακα των όμβριων του περιστυλίου της Παλαίστρας (εικ. 5). Τόσο οι πλάκες του δαπέδου της αίθουσας όσο και οι ορθοστάτες των λουτήρων φέρουν τεκτονικά σημεία με γράμματα της αλφαβήτου, που δηλώνουν γενικευμένη ανακατασκευή της αίθουσας ύστερα από καταστροφή, πιθανότατα από τον σεισμό του έτους 3-4 μ.Χ. της εποχής του Αύγουστου. Τότε τοποθετήθηκαν και οι τέσσερις δωρικοί κίονες ως υποστηρίγματα της στέγης. Στην πρώτη οικοδομική φάση, τη στέγη του λουτρού στήριζαν τετράγωνοι πεσσοί, όπως δείχνουν ίχνη τους στο δάπεδο.

Αποδυτήριο και αλειπτήριο

Πρόκειται για αίθουσα σχεδόν τετράγωνη (διαστάσεων 7 X 7,20 μ.), που επικοινωνεί μέσω θυραίου ανοίγματος με την αίθουσα του λουτρού (εικ. 6). Λειτουργούσε πιθανότατα ως *αποδυτήριο και αλειπτήριο*.

Μια μαρμάρινη αετωματική στήλη, στηριγμένη στον δυτικό τοίχο της αίθουσας, έχει επεξεργασμένη σε μικρό βάθος την πρόσθια επιφάνειά της και εικάζεται ότι λειτουργούσε ως *λεύκωμα* με την επικόλληση δέρματος για την αναγραφή κειμένου σχετικού με κανονισμό ή πρόγραμμα λειτουργίας των χώρων της Παλαίστρας (εικ. 7).

6. Αίθουσα που λειτουργούσε, πιθανότατα, ως αποδυτήριο και αλειπτήριο (© φωτ.: Πέτρος Θέμελης).

Ακροατήριο

Πρόκειται για αίθουσα διδασκαλίας (ακροατήριο), ορθογώνια (διαστάσεων 10 X 7,20 μ.), με λίθινο συνεχές έδρανο γύρω στους τοίχους και επιχρισμένο με ερυθρωπό κονίαμα δάπεδο (εικ. 8). Υψηλό βάθρο στο μέσο του δυτικού τοίχου της, έφερε, σε δεύτερη χρήση, το μαρμάρινο γυμνό άγαλμα του Ερμή. Ήλθε στο φως, πεσμένος μπροστά στο βάθρο, ο κορμός του προστάτη της εφηβείας θεού και θραύσματα από το αριστερό χέρι και το πόδι του. Στο λίθινο έδρανο της βόρειας πλευράς της αίθουσας βρίσκεται χαραγμένο παιχνίδι για πεσούς, που ονομάζουμε συμβατικά τρίλιζα ή ντάμα (εικ. 9). Δύο παρόμοια παιχνίδια βρίσκονται χαραγμένα στο κλιμακοστάσιο του Πρόπυλου προς τη δυτική στοά του Γυμνασίου. Οι έφηβοι, στα

7. Μαρμάρινη αετωματική στήλη, η οποία εικάζεται ότι λειτουργούσε ως λεύκωμα με την επικόλληση δέρματος για την αναγραφή κειμένου σχετικού με κανονισμό ή πρόγραμμα λειτουργίας των χώρων της Παλαίστρας (© φωτ.: Πέτρος Θέμελης).

8. Η αίθουσα διδασκαλίας (ακροατήριον), με το λίθινο συνεχές έδρανο γύρω στους τοίχους (© φωτ.: Πέτρος Θέμελης).

9. Παιχνίδι για πεσσούς, χαραγμένο στο λίθινο έδρανο της βόρειας πλευράς της αίθουσας διδασκαλίας (© φωτ.: Πέτρος Θέμελης).

διαλείμματα χάραζαν κατά κανόνα τα ονόματά τους πάνω στα βάθρα των αγαλμάτων (γκραφίτι) ή επιδίδονταν με ζήλο στο παιχνίδι της ντάμας ή της τρήλιζας.

Σφαιριστήριον

Μια ορθογώνια αίθουσα (διαστάσεων 14 X 7,20 μ.), με μεγάλα ανοίγματα προς τη νότια στοά της Παλαίστρας (εικ. 10), λειτουργούσε πιθανώς ως χώρος σφαιριστηρίου, προπόνησης των πυγμάχων με σάκους (κωρύκεια) κρεμασμένους από την οροφή.

Δειπνιστήριον ή χώρος διαμονής των εφήβων

Είναι μια ορθογώνια αίθουσα, ευρύτερη από τις προηγούμενες (διαστάσεων 13,40 X 8,70 μ.), η οποία εξέχει προς Ν. επάνω σε υπερυψωμένο πόδιο, οριζόμενο από ισχυρούς αναλημματικούς

10. Η μεγάλη ορθογώνια αίθουσα, με τα μεγάλα ανοίγματα προς τη νότια στοά της Παλαίστρας, λειτουργούσε, πιθανώς, ως χώρος σφαιριστηρίου (© φωτ.: Πέτρος Θέμελης).

τοιχους (εικ. 11). Κατά μήκος της βόρειας πλευράς της υπάρχει αβαθές προστώο (2,10 X 8,70 μ.), προσιτό από δύο θύρες. Λειτουργούσε πιθανότατα ως *δειπνιστήριο* ή χώρος διαμονής των εφήβων.

Στη χαμηλή περιοχή, αμέσως νότια της Παλαίστρας ήλθαν στο φως διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη ταφικών μνημείων, ορισμένα ενεπίγραφα, καθώς και θραύσματα επιτύμβιων γλυπτών. Το πλέον αξιόλογο καλλιτεχνικά, αποσπασματικά σωζόμενο, επιτύμβιο ανάγλυφο που χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ. εικονίζει ιματιφόρο νεαρό άνδρα (αγένειο έφηβο) καθισμένο προς τα αριστερά (εικ. 12α-β). Φέρει στο κεφάλι στεφάνι από φύλλα δάφνης που τον χαρακτηρίζει ως αθλητή/νικητή σε αγώνισμα, αθλούμενο αιωνίως και στη μετά θάνατο ζωή. Τα τεχνοτροπικά στοιχεία, η ποιότητα κατασκευής και το πεντελικό μάρμαρο μας επιτρέπουν να αποδώσουμε το ανάγλυφο σε Αθηναίο καλλιτέχνη του 4ου αι. π.Χ.

Επιγραφές με καταλόγους τελειόφοιτων, εικοσαετών εφήβων διαχωρισμένων κατά φυλάς,²

είναι χαραγμένες σε παραστάδες και κίονες της δυτικής στοάς του Γυμνασίου και της Παλαίστρας. Οι γυμνασίαρχοι εκπαιδευτές των εφήβων εμφανίζονται συχνά ως χορηγοί και ευεργέτες, αναλαμβάνοντας εξ ιδίων τις δαπάνες κατασκευής ή επισκευής κτηρίων, καθώς και της ανάθεσης τιμητικών ανδριάντων.

Νέοι εφηβικοί κατάλογοι ήλθαν να προστεθούν στους ως σήμερα γνωστούς από την αρχαία Μεσσήνη. Ένας νέος κατάλογος βρίσκεται χαραγμένος στη βόρεια παραστάδα της εισόδου, που οδηγεί στους είκοσι δύο λουτήρες της Παλαίστρας και χρονολογείται το έτος 57 μ.Χ. με βάση την ακτιακή χρονολόγηση, αρχής γενομένης από το 31 π.Χ., έτος της νίκης του Οκταβιανού στο Άκτιο ενάντια στον στόλο του Αντώνιου και της Κλεοπάτρας.

Μέσα από την άσκηση και τη σκληρή προπόνηση στην πάλη, την πυγμή και το παγκράτιο στην Παλαίστρα, πολλοί έφηβοι αναδεικνύονταν σε αθλητές υψηλών επιδόσεων με λαμπρές νίκες σε αγώνες στα Πανελλήνια ιερά της Ολύμπιας, των

11. Στον χώρο, που εξέχει προς Ν. επάνω στο υπερυψωμένο πόδιο, βρισκόταν αίθουσα που λειτουργούσε, πιθανότατα, ως δειπνιστήριο ή χώρος διαμονής των εφήβων (© φωτ.: Πέτρος Θέμελης).

Δελφών, του Ισθμού, της Νεμέας και σε άλλους αγώνες ανά την Ελλάδα και τη Μικρά Ασία. Ο πλέον αξιοθαύμαστος Μεσσήνιος πολυνίκης παλαίστης και παγκρατιαστής, ο οποίος είχε ασκηθεί στην Παλαίστρα της γενέτειράς του, κατήγαγε τριάντα τέσσερις συνολικά νίκες σε δεκαπέντε αγώνες ανά την Ελλάδα ως παῖς, ἀγένειος (=έφηβος) και ἀνήρ. Ως ἀνήρ είχε τις μέγιστες επιδόσεις του με δώδεκα νίκες στην πάλη, δύο από τις οποίες στην Ολυμπία, και επτά νίκες στο παγκράτιο σε διάφορους πανελλήνιους αγώνες.

Η θητεία, η εκπαίδευση και η εντατική άσκηση των εφήβων της μεσσηνιακής πρωτεύουσας και εκείνων από πόλεις της Μεσσηνίας επί τρία χρόνια, από δέκα επτά ως είκοσι ετών στο Γυμνάσιο και την Παλαίστρα εντάσσονται στο γενικότερο πλαίσιο των διαβατήριων εθίμων, των μηητικών τελετουργιών που απαιτούνται προκειμένου να περάσουν σταδιακά οι έφηβοι στην τάξη των ανδρών. Η επαφή τους με τον κόσμο των ηρώων και των νεκρών, καθώς και με τις παραδόσεις και τις

υποχρεώσεις που τον πλαισιώνουν, καλλιεργούνταν κατά τη διάρκεια της θητείας τους ως μέρος της μύησης και της διαπαιδαγώγησής τους.

Η σειρά των επιβλητικών ταφικών μνημείων κατά μήκος της δυτικής στοάς του Γυμνασίου και νότια της Παλαίστρας, οι τιμητικοί μεταθανάτιοι ανδριάντες, το Μαυσωλείο των Σαιθιδών στο νότιο πέρας του στίβου και τα αγάλματα στο Στάδιο, το Γυμνάσιο και την Παλαίστρα, είχαν να διαδραματίσουν ρόλο ουσιαστικότερο από εκείνον της ματαιόδοξης επίδειξης, των αναθετών γυμνασιάρχων και άλλων μελών της μεσσηνιακής αριστοκρατίας, λειτουργούσαν ως παραδείγματα μίμησης και σεβασμού των εφήβων απέναντι στους ενταφιασμένους εκεί προγόνους τους, διακεκριμένους πολίτες και ευεργέτες.

12. Επιτύμβιο ανάγλυφο, αποσπασματικά σωζόμενο, που χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ. και εικονίζει ιματιοφόρο νεαρό άνδρα (δεξιά λεπτομέρεια). Από τον χώρο νότια της Παλαίστρας (© φωτ.: Πέτρος Θέμελης).

Σημειώσεις

1. Η Παλαίστρα αναστηλώθηκε στη διάρκεια των τριών ετών 2015-2017, με την οικονομική υποστήριξη της κυρίας Φωτεινής Λιβανού στη μνήμη του συζύγου της Γεωργίου Π. Λιβανού.
2. Οι πέντε φυλές της αρχαίας Μεσσήνης (Αριστομαχίς, Δαΐφοντίς, Υλλίς, Κρεσφοντίς και Κλεολαΐα), μεταξύ άλλων, διαδραμάτιζαν ρόλο και στη στρατιωτική οργάνωση των εφήβων.

ABSTRACT

The Wrestling Place of ancient Messene

Petros Themelis

Director of Excavations at Ancient Messene

F. Professor of Classical Archaeology, Department of History and Archaeology, University of Crete, Greece

Themes in Archaeology Magazine 2018, 2(1): 6 - 17

The education of the young boys, the *ephebes*, from the age of 17 to 20 years old in the imposing architectural complex «Stadium-Gymnasium-Palestra» at ancient Messene was an extremely important institutional tradition for the Dorians of the Messenian city state. The *ephebes* of the Messenian cities, through their three-years training in the Messenian capital were shown off as great athletes, some of them as wrestlers and pangratiasts, winners in Olympia and other Panhellenic Games. The recently restored Wrestling Place at ancient Messene is a perfectly well preserved Doric *peristyle* building surrounded by stoas and comprising a series of five large rooms along its western side: a bathroom with twenty two bath-basins, a *αλειπτήριον* (*unctuarium*), an *ακροατήριον* (*auditorium*) with stone benches around the walls and a statue of Hermes in the middle of its rear wall, a boxing training-chamber, and a dining or living room. Grave monuments were located in the area north of the Wrestling Place. A marble grave relief of the 4th c. BC, a masterpiece of Attic workmanship, depicts an ephebe with a wreath around his head.

Key words: aleipterion, akroaterion, epebes, gymnasium, kynagidas, palestra, stadium